

ВІДТВОРЕННЯ СУСПІЛЬНОГО КАПІТАЛУ В ПОСТКРИЗОВИХ УМОВАХ

Показано зміну органічної будови капіталу і реальної заробітної платні в процесі циклічного руху суспільного капіталу. Криза, здешевлюючи товари, міняє відносні ціни, відповідно і пропорції. З кризи економіка виходить з новими стартовими пропорціями, які далі мінятимуться із зростанням продуктивності праці протягом циклу.

The change of organic composition of capital and real wage in the process of cyclic development of aggregate social capital is shown. A crisis, reducing commodities prices, changes relative prices and proportions. An economy goes out from a crisis with new starting proportions which further will be changed according to increase in labour productivity during an economic cycle.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Економічна криза, що розвернулася в останні два роки, поставила в центр наукових дискусій проблему пошуку його причин, шляхів виходу з нього і прогнози посткризового розвитку світової економіки. Усе наполегливіше висловлюється ідея, що після даної кризи економіка зміниться, стане іншою. У чому саме повинні полягати зміни, як правило, не визначається. Проте економіка змінюється безперервно, не тільки після криз, але і до них і під час криз. Укрупнення виробництва, розповсюдження корпорацій, зростаючі темпи оновлення основного капіталу, зміна галузевої структури економіки, переміщення зайнятості зі сфери матеріального виробництва в сферу послуг – процеси, що постійно здійснюються в реальному секторі, але темпи і зміст змін різні в до- і посткризових умовах. Зрозуміти об'єктивний характер та вектор змін, а також фундаментальну визначеність циклічного руху економіки, тобто періодичного повторення криз, їхню неминучість, дозволяє теорія відтворення суспільного капіталу.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Основне завдання теорії відтворення суспільного капіталу – логічно зв'язати кругообіг і оборот багатьох індивідуальних капіталів у єдине ціле і на цій основі виявити найбільш загальні пропорції, що характеризують безперебійний хід суспільного виробництва. Виходячи із специфіки поставленого питання, евристичне значення теорії відтворення суспільного капіталу нерідко зводять до обґрунтування пропорцій, які вважають загальноекономічною характеристикою виробництва [1; 2, с.46; 3, с.54; 4, с.29].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасне виробництво характеризується високим ступенем динамізму. Тому важливо не просто визначити пропорції, але і зрозуміти тенденції їх зміни під впливом технічного прогресу. Розуміння динамічності пропорцій, напряму і характеру їх змін має велике значення для адекватного прогнозування криз і для розробки заходів антикризового регулювання.

Постановка завдання. Мета статті – виявити відтворювальні пропорції, властиві економіці з високими темпами науково-технічного прогресу і вектор їх динаміки в умовах післякризового розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання про реалізацію суспільного продукту при накопиченні капіталу і розширеному відтворенні в умовах технічного прогресу вперше було поставлено на початку XIX століття. Воно зводилося до наступної проблеми. Із зростанням продуктивності праці, яке охоплює всі галузі економіки, зростають обсяги виробництва як в галузях, що виробляють звичайні предмети споживання, які купують за заробітну платню, так і в галузях, що виробляють предмети розкоші, які купують за прибуток. Якщо реальна заробітна платня залишається незмінною, особи найманої праці

зможуть купити лише частину збільшеної товарної маси, представленої звичайними предметами споживання. У результаті виникає диспропорція між структурою виробленого суспільного продукту з погляду співвідношення галузей, що виробляють звичайні предмети споживання і предмети розкоші, з одного боку, і структурою створених при цьому доходів з погляду співвідношення заробітної платні і прибутку, з другого боку. Частка звичайних предметів споживання в виробленій товарній масі не міняється, тоді як частка заробітної платні в створених доходах знижується. Виходить, що диспропорційність, яка лежить в основі складнощів збуту товарів і яка призводить до кризи, – це не тільки галузеве явище, як впливає з відомого закону Сея, але і соціально-економічне. Галузева диспропорційність є наслідком і проявом соціально-економічної диспропорційності.

Дослідження поставленої проблеми проводилося в межах певних передумов. Передбачався «чистий капіталізм», тобто двокласова структура суспільства. Розглядаючи розподіл виробленого продукту, абстрагувалися від відшкодування спожитого капіталу і під продуктом мали на увазі чистий продукт. Відправним пунктом міркувань була заробітна платня найманих працівників. Відштовхувалися від уявлення про реальну заробітну платню, що не змінюється при зростанні продуктивності праці під впливом технічного прогресу.

Протягом всього XIX століття, аж до 90-х років, у пошуках суб'єктів попиту на приріст товарної маси, одержаний в результаті зростання продуктивності праці і втілений у звичайних предметах споживання, при припущенні незмінної реальної заробітної платні, дослідники запропонували ряд варіантів відповіді. Усі вони виходили за межі початкової передумови про двокласову структуру суспільства. Висловлювалися ідеї, що пред'явити попит на ці товари можуть землевласники, держава, сектор «закордон», просте товарне виробництво. Проте при найближчому розгляді всі ці суб'єкти не рятують становища.

Так, землевласники одержують земельну ренту, яка є частиною ціни товару. Отже, їх попит на ринку і споживання міняються відповідно зміні їх рентного доходу, товарним втіленням якого є предмети розкоші. Таким чином, вони не можуть виступити як суб'єкти попиту на даний приріст товарної маси.

Наступний можливий суб'єкт попиту на дану товарну масу – держава. Проте держава, оподатковуючи доходи одержувачів заробітної платні, прибутку, ренти лише переносить попит із одних суб'єктів ринку на інших, що не вирішує проблеми збуту приросту товарної маси, одержаного у результаті зростання продуктивності праці.

Сектор «закордон», як гіпотетичний суб'єкт попиту, також не рятує становища. Вивіз товарів супроводжується їх ввезенням, що збільшує різноманітність товарної маси на ринку, але не вирішує проблеми збуту.

Так само не витримує критики й ідея про простих товаровиробників як покупців даного приросту товарної маси. Пов'язано це з тим, що прості товаровиробники в обмін на товари, які вони купують, наповнюють ринок товарами свого виробництва.

Пошук суб'єктів попиту на приріст товарної маси, одержаний в результаті зростання продуктивності праці, не був успішним. Питання навіть і для кого здійснюється розширення масштабів виробництва не знаходило відповіді. Капіталізм, як спосіб виробництва, виглядав несамодостатнім. Дослідники не бачили внутрішніх механізмів його існування. Здавалося, що він приречений.

У середині XIX століття було поставлено питання про реалізацію суспільного продукту в умовах технічного прогресу при припущенні незмінності не реальної, а грошової заробітної платні. Якщо грошова зарплата не міняється, а в результаті упровадження новин масштаби виробництва збільшуються і товари здешевлюються, тоді реальна заробітна платня росте, і робітник може купити на неї деяку частину приросту товарної маси, одержаної в результаті зростання продуктивності праці. Здавалося б, в такій ситуації не повинен утворюватися надлишок нереалізованих товарів. Проте, міркуючи про упровадження новин, не можна не звернути уваги на витіснення праці машинами, яке створює безробіття і тиск на заробітну платню. В результаті навряд чи вдасться зберегти незмінною її грошову величину. Таким чином, від припущення про незмінність грошової

заробітної платні приходиться відмовитися. Технічний прогрес веде до зниження частки заробітної платні в національному доході, в результаті чого заробітна платня стає дуже малою відносно прибутку, що і трактувалося в якості фундаментальної причини труднощів збуту. Виходячи з такого розуміння динаміки співвідношення праці та капіталу в національному доході один з учасників дискусії запропонував наступне рішення проблеми. Автор вважав, що єдиним суб'єктом попиту на приріст товарної маси, втіленій у звичайних предметах споживання, є наймана праця. Тому для того щоб суспільство не стикалося з труднощами збуту, реальна заробітна платня осіб найманої праці повинна збільшуватися із зростанням продуктивності праці, причому збільшуватися настільки, щоб її частка в чистому продукті суспільства залишалася незмінною. По суті, йшлося про реалізацію частини товарної маси, що втілює відносну додаткову вартість. Запропоноване рішення було парадоксальним: щоб суспільство не стикалося з труднощами збуту відносної додаткової вартості не повинно бути, реальна заробітна платня осіб найманої праці повинна збільшуватися із зростанням продуктивності праці. Функція забезпечення незмінності співвідношення праці і капіталу в національному доході відводилася державі.

Широкий суспільний інтерес до проблеми реалізації, її жваве обговорення, викликали відповідний інтерес до трактування суспільного відтворення в II томі «Капіталу» К. Маркса. Проте тут воно виявилось представленим без технічного прогресу, що виражається в теорії виробництва капіталу К. Маркса в зростанні органічної будови капіталу, виробництві відносної додаткової вартості і зростанні норми додаткової вартості. II том «Капіталу» не відповів на головне питання: хто купить приріст товарної маси, одержаний в результаті технічного прогресу і представлений звичайними предметами споживання при незмінній реальній заробітній платні, тобто втілюючий відносну додаткову вартість. Проблема реалізації залишалася не вирішеною. Одночасно, II том «Капіталу» К. Маркса, переводив проблему суспільного відтворення на якісно інший рівень складності. К. Маркс прагнув зрозуміти не процес реалізації відносної додаткової вартості, а масштаби виробництва засобів виробництва і їх співвідношення з виробництвом предметів споживання.

В обговорення проблеми в 90-і роки XIX століття включилися російські марксистки. У їх творах можна виділити дві лінії. Одна лінія пов'язана з пошуком відповіді на питання про суб'єктів попиту на додаткову вартість. Цей пошук успіхом не увінчався. Інша лінія є спробами розвинути теорію відтворення суспільного капіталу К. Маркса, включивши в дослідження технічний прогрес. Обидві лінії досліджень велися в рамках відомих методологічних передумов, визначених К. Марксом в II томі «Капіталу», і опиралися на його теорію виробництва капіталу, обґрунтовану в I томі «Капіталу». Так, сам К. Маркс і всі дослідники проблеми припускали незмінною реальну заробітну платню, а також вважали, що технічний прогрес виражається в зростанні органічної будови капіталу.

Спробу розвинути теорію відтворення, включивши в дослідження технічний прогрес, майже одночасно зробили В.І. Ленін і М.І. Туган-Барановський. Технічний прогрес вони трактували як зростання органічної будови капіталу. Схеми з урахуванням зростання органічної будови капіталу вони побудували незалежно один від одного і використовуючи різні підходи. В.І. Ленін, розрахувавши умовний числовий приклад, що враховує зростання органічної будови капіталу, абстрактно-теоретично приходять до висновку про те, що технічний прогрес веде до переважного зростання виробництва засобів виробництва. На думку М.І. Туган-Барановського, структурна динаміка характеризується тим, що все більше виробляється засобів виробництва (речовинних елементів постійного капіталу) як в абсолютному виразі, так і у відносному, все менше – предметів споживання, призначених для осіб найманої праці (що купуються за рахунок змінного капіталу) як в абсолютному виразі, так і у відносному, предмети ж споживання, призначені для капіталістів (що купуються за рахунок додаткової вартості) з року в рік виробляються в абсолютних числах в незмінному масштабі, а у відносних – у зменшеному. Така динаміка структури суспільного виробництва означає, що всі більше і більше засобів необхідно спрямовувати у виробництво лише для того, щоб одержати ту ж саму додаткову вартість і скорочений обсяг предметів

споживання для осіб найманої праці. У такому випадку, виходить, що технічний прогрес призводить не до підвищення ефективності суспільного виробництва, а до її зниження.

Згодом спроби включити в схеми відтворення технічний прогрес у формі зростання органічної будови капіталу і норми додаткової вартості робили й інші автори. Їх висновки виявилися такими ж, як висновки В.І. Леніна і М.І. Туган-Барановського.

У 20-х роках ХХ століття дискусія перемістилася до Радянської Росії. У ній взяли участь найвідоміші дослідники – Є. Преображенський, Є. Варга, В. Мотильов, А. Кон, Є. Лейкін та ін. Їх цікавила теорія відтворення суспільного капіталу як основа народногосподарського планування. Учасники нового витка обговорення проблеми дійшли невтішних висновків: і в умовах соціалізму науково-технічний прогрес, що розуміється як зростання органічної будови капіталу, веде до переважного зростання першого підрозділу суспільного виробництва, зниження ефективності, диспропорціям.

На новому етапі обговорення проблеми реалізації дослідники ґрунтувалися на двох групах методологічних передумов – явних, спеціально визначених, і неявних, на які вони опиралися не як на передумови, а як на факти. До першої групи належать всі передумови, названі К. Марксом в II томі «Капіталу». Інакше було з другою групою передумов. До неї можна віднести деякі припущення, що потребують доказів, які самі дослідники, проте, вважали аксіомами, фактами що самі собою розуміються, є очевидними і доказів не потребують. Вважалося зрозумілим, що технічний прогрес виявляється в зростанні органічної будови капіталу. Це твердження приймалося як аксіома і не бралось під сумнів. Зрозумілим вважалося, що реальна заробітна платня не міняється у міру технічного прогресу. Як щодо першого твердження, так і щодо другого ніяких статистичних підтверджень не було. Виведені чисто умоглядно, вони, проте, вважалися істиною. На ці висновки спиралися як на щось самоочевидне, як на реальні факти.

Проте твердження, що технічний прогрес виявляється в зростанні органічної будови капіталу, зовсім не є очевидним. Технічний прогрес, спричиняючи зростання продуктивності праці, веде до здешевлення всіх товарів, у тому числі і засобів виробництва. Визначаючи поняття відносної додаткової вартості, К. Маркс писав: «Щоб знизилася вартість робочої сили, підвищення продуктивності праці повинне захопити ті галузі промисловості, продукти яких визначають вартість робочої сили, тобто або вже належать до числа традиційних життєвих засобів, або можуть замінити останні. Але вартість товару визначається не тільки кількістю тієї праці, яка надає товару остаточну форму, але також кількістю праці, що міститься в засобах виробництва цього товару. Наприклад, вартість чобіт визначається не тільки працею чоботаря, але і вартістю шкіри, смоли, дратви і т.д. Отже, підвищення продуктивної сили праці і відповідне здешевлення товарів в тих галузях промисловості, які доставляють речовинні елементи постійного капіталу, тобто засоби праці і матеріал праці, для виготовлення необхідних життєвих засобів, також знижують вартість робочої сили» [5, с.325-326]. Таким чином, теорія виробництва відносної додаткової вартості відштовхується від емпіричного факту зростання продуктивності праці, що охоплює як сферу виробництва предметів споживання, так і сферу виробництва засобів виробництва. Здешевлення засобів виробництва у зв'язку із зростанням продуктивності праці в процесі їх створення К. Маркс відобразив у теорії морального зносу основного капіталу, фундамент якої був закладений в I томі «Капіталу»: «окрім матеріального зносу, машина піддається, так би мовити, і моральному зносу. Вона втрачає мінову вартість, у міру того як машини такої ж конструкції починають відтворюватися дешевше або кращі машини вступають з нею в конкуренцію. В обох випадках, як би ще нова і життєздатна не була машина, її вартість визначається вже не тим робочим часом, який фактично упредметнений в ній, а тим, якій необхідний тепер для відтворення її самої або для відтворення кращої машини. Тому вона більш менш втрачає свою вартість» [5, с.415]. Теорія морального зносу основного капіталу відображає зростання виробничо-експлуатаційних характеристик основного капіталу при його незмінній або зменшеній вартості. У такому випадку, технічний

прогрес не повинен вести до зростання органічної будови капіталу.

Категорію органічної будови капіталу К. Маркс ввів для пояснення безробіття. Проте безробіття можна пояснити дещо простіше, ґрунтуючись на введеній К. Марксом же категорії технічної будови капіталу. Її зростання зовсім не обов'язково повинне супроводжуватися зростанням вартісної будови капіталу, а значить і органічної будови капіталу. Немає фатальної необхідності все більше і більше засобів спрямовувати на збільшення постійного капіталу, щоб одержати той же самий обсяг суспільного фонду споживання. Теорія морального зносу основного капіталу відображає нелінійність технічного прогресу з погляду витрат праці на виробництво елементів основного капіталу і їх продуктивності.

Друга аксіома – про незмінність реальної заробітної платні із зростанням продуктивності праці також потребує перевірки.

Теорію відносної додаткової вартості К. Маркс будував, відштовхуючись від ідеї зниження вартості робочої сили у міру зростання продуктивності праці. Він вважав, що коло життєвих засобів, що входять у споживання осіб найманої праці, не змінюється при їх здешевленні, а це означає, що не міняється реальна заробітна платня при зниженні її грошової величини. Таким чином, зниження вартості робочої сили, що виражається в зниженні грошової заробітної платні, зовсім не означає зниження життєвого рівня працівника, його реальної заробітної платні. Якраз навпаки, ідея полягає в тому, що життєвий рівень, реальна заробітна платня зберігаються незмінними при зниженні вартості робочої сили. Таке теоретичне міркування, що абстрактно-логічно допускає можливість зниження вартості робочої сили при збереженні незмінної реальної заробітної платні, потребує емпіричної перевірки. Спробу подібної перевірки К. Маркс зробив в четвертому відділі I тому «Капіталу» «Виробництво відносної додаткової вартості». Тут він наводить статистичні дані, офіційні звіти, витяги з досліджень з проблеми положення робочого класу, торкнувшись різних сторін праці, життя, матеріального положення осіб найманої праці. Проте прямих даних про те, що реальна заробітна платня не міняється із зростанням продуктивності праці ні К.Маркс, ні інші дослідники проблеми не наводять.

Ф. Енгельс, до роботи якого «Становище робочого класу в Англії» неодноразово звертався К. Маркс в «Капіталі», відзначав: «Що заробітна платня падає з удосконаленням машин, це буржуазія теж люто спростовує, тоді як робітники не перестають це затверджувати. Буржуазія запевняє нас в тому, що, хоча з удосконаленням виробництва поштучна платня знизилася, тижнева платня, проте, загалом швидше підвищилася, чим знизилася, і становище робітників швидше покращало, чим погіршилося. Важко відповісти точно на це питання, оскільки робітники переважно посилаються на падіння поштучної платні; при всьому тому безперечно, що в різних галузях праці і тижнева платня знизилася з упродовженням машин» [6, с.368-369]. Припустимо, що це дійсно так, хоча з тих цифрових матеріалів, які приводить Ф. Енгельс, однозначно зробити такий висновок важко. Але навіть якщо це так, якщо дійсно тижнева грошова платня знизилася, немає відповіді на питання, як змінилася реальна заробітна платня. Адже сам Ф. Енгельс в даному творі постійно підкреслює, що зниження заробітної платні пов'язано із зниженням ціни вироблюваної продукції. Отже, зниження грошової заробітної платні супроводжується зниженням цін товарів, у тому числі і тих, що входять до складу споживацької корзини осіб найманої праці. Як співвідноситься здешевлення всіх товарів зі зниженням заробітної платні? Відомий дослідник історії світового господарства і становища робочого класу Ю. Кучинський наводить наступні дані. Приймавши реальну заробітну платню в Англії 1850 року за 100%, за період 1827-1832 рр. вона склала 82%, за період 1833-1849 – 90% [7, с.33]. Приймавши реальну заробітну платню в Англії 1900 року за 100%, за період 1849-1858 рр. вона склала 58% (валова) і 57% (чиста), за період 1859-1868 – 64% (валова) і 63% (чиста). Таким чином, виходить, що реальна заробітна платня підвищувалася впродовж XIX століття.

Ю. Кучинський наводить індекси реальної заробітної платні в Англії, США, Франції і Німеччині з яких видно, що стійка тенденція до зростання в XIX столітті була в Англії і

США, тоді як в Німеччині і Франції, що відставали в індустріальному розвитку від перших двох країн, реальна заробітна платня характеризувалася деяким зниженням в першій половині XIX століття, а потім – стійким зростанням [8, с.153].

М.І. Туган-Барановський так пояснював тенденції в зміні заробітної платні в Англії: «На першому ступені свого розвитку фабричне виробництво неминуче призводило до зниження економічного рівня всього того населення, яке ще не залучене у фабричне виробництво. На цій стадії фабрика дає заняття тільки незначній частині населення; але оскільки фабричні продукти конкурують із продуктами дрібного виробництва, то падіння цін фабричних продуктів викликає падіння цін і продуктів дрібного виробництва, а значить, і скорочення заробітків дрібних виробників. Тому перші кроки розвитку фабрики завжди супроводжуються погіршенням положення маси населення, яке складається на цій стадії господарства з дрібних виробників. А оскільки фабричні робітники не є замкнутим класом, ізольованим від решти маси трудящих, то зниження доходів в дрібній промисловості, спричиняє деяке зниження заробітної платні і у фабричній промисловості» [9, с. 515-516]. Цю обставину відмічав і Ф. Енгельс [6, с.370].

Здешевлення виробленої продукції веде до того, що зниження грошової заробітної платні зовсім не обов'язково повинне означати зниження реальної заробітної платні. Статистика фіксує зростання реальної заробітної платні в розвинених країнах, а логічну необхідність її зростання відображали в теоріях відтворення автори, які шукали покупців приросту товарної маси, одержаної в результаті зростання продуктивності праці під впливом технічного прогресу. При припущенні двокласової структури суспільства, тобто при припущенні «чистого капіталізму» інших покупців цієї частини приросту товарів, окрім осіб найманої праці, знайти не вдається. Але це означає, що реальна заробітна платня осіб найманої праці повинна зростати для того, щоб були покупці зростаючої товарної маси. Проте важливе не тільки зростання реальної заробітної платні, але і співвідношення праці і капіталу в національному доході, тобто норма додаткової вартості.

Погоня за надприбутком залишається одним з щонайпотужніших мотивів упровадження у виробництво досягнень науково-технічного прогресу. Основою такого надприбутку є надлишкова додаткова вартість. Формування на її основі відносної додаткової вартості можливе, якщо реальна заробітна платня осіб найманої праці не міняється із зростанням продуктивності праці або росте повільніше, ніж продуктивність праці. Виробництво відносної додаткової вартості виражається у зростанні норми додаткової вартості. Спроби розрахувати норму додаткової вартості і її динаміку робилися неодноразово і не припиняються до сьогоднішнього дня. І раніше, і тепер, розрахунки показують відносно стабільні цифри: незначне зростання норми додаткової вартості в окремі роки і її деяке зниження в інші роки. Так, у фундаментальному дослідженні Н.Д. Гаузнера «Науково-технічний прогрес і робочий клас США» наводяться дані про частку заробітної платні в національному доході США за період з 1947 р., коли вона складала 56,2%, по 1965 р., коли вона склала 57,7%. Максимальна цифра за цей період склала 59,2% в 1956 г, а мінімальна – 55,1% в 1950 р. [10, С.241]. Дослідники, що розраховували безпосередньо норму додаткової вартості в оброблювальній промисловості США за сто років (1869 – 1969рр.) також відмічають її деяке коливання, зростання в окремі роки і падіння – в інші [11, с.144]. Таким чином, розрахунки показують приблизно рівний розподіл національного доходу між працею і капіталом і відносно стабільні цифри норми додаткової вартості: її незначне зростання в окремі роки і деяке зниження в інші роки. Виходить, що дослідники, які вважали, що для безкризового розвитку економіки частка праці в національному доході повинна залишатися постійною, теж не змогли пояснити причини криз. В сучасних умовах частка праці в національному доході залишається відносно постійною, відмічену відносну постійність утримує держава, періодично підвищуючи мінімальну заробітну платню, проте від криз це не рятує. Чому все ж таки кризи продовжують повторюватися?

Висновки і перспективи подальших розробок. Можна припустити, що сьогодні на перший план виходить матеріальна основа циклічного руху економіки – відтворення

основного капіталу. Можливо, зростання органічної будови капіталу має місце протягом економічного підйому як фази економічного циклу. Економічна криза перериває цей процес, веде до переоцінки (здешевлення) основного капіталу. У період економічного підйому цілком можливе не тільки виробництво надлишкової додаткової вартості, але і в деякій мірі її перетворення у відносну. Криза, здешевлюючи товари, у тому числі і працю, тобто міняючи відносні ціни, міняє, відповідно, і пропорції. Із кризи економіка виходить з новими стартовими пропорціями, які далі мінятимуться із зростанням продуктивності праці протягом циклу.

Таке уявлення цілком вписується в логіку досліджень економічного циклу непримиренними супротивниками теорії К. Маркса – австрійською школою політекономії. Так, для австрійської школи очевидно, що у вигляді кризи виявляється перекис у структурі виробництва, в співвідношенні виробництва засобів виробництва і предметів споживання. Криза є способом відновити відповідність між двома підрозділами суспільного виробництва. У кризу багато інвестиційних проектів зупиняються, в структурі виробництва зростає частка предметів споживання. Таким чином, не недолік інвестицій, як доводив Кейнс, а їх надлишок вважає причиною кризи австрійська школа. Але надлишок інвестицій – це і є прояв зростання органічної будови капіталу, перекачування ресурсів у перший підрозділ суспільного виробництва. Економічна криза зупиняє перекачування ресурсів на користь першого підрозділу і викликає здешевлення елементів основного капіталу, що повертає органічну будову капіталу до початкового рівня, відповідного показника початку економічного циклу. Проте з погляду потужності і продуктивності засобів праці, а також рівня підготовки і кваліфікації сукупного працівника, це співвідношення наповнюється новим змістом. Так можна пояснити зростання технічної озброєності праці при відносній стабільності вартісної будови капіталу. Науково-технічний прогрес, міркуючи логічно, не може вести до перекачування ресурсів на користь першого підрозділу суспільного виробництва, тобто до зниження ефективності суспільного виробництва.

Література

1. Воспроизводство и экономический рост/ [под ред. проф. В. Н. Черковца, доц. В. А. Бирюкова]. – М.: Теис, 2001. – 282 с.
2. Мартыновский С. В. Экономическая наука от Аристотеля до наших дней: Основные направления анализа / С. В. Мартыновский – Одесса: Друк, 2001. – 192 с.
3. Корняков В. О непрерывности и показателях воспроизводства / В. Корняков // Экономист. – 2007. – № 6. – С. 50–58.
4. Черковец В. Н. Переход к рыночным системам и воспроизводство (проблемы политической экономии) / В. Н. Черковец // Вестник Моск. ун-та. Сер.6. – Экономика. – 2002. – № 5. – С. 3–29.
5. Маркс К. Капитал // К. Маркс, Ф. Энгельс. – Соч. 2-е изд. – Т. 23. – 907 с.
6. Энгельс Ф. Положение рабочего класса в Англии // Ф. Энгельс, К. Маркс. – Соч. 2-е изд. – Т. 2. – С. 231–517.
7. Кучинский Ю. Положение рабочего класса в Англии (1832-1956 гг.) / Ю. Кучинский. – М.: Издательство иностранной литературы, 1958. – 381 с.
8. Кучинский Ю. История положения рабочего класса при капитализме / Ю. Кучинский. – М.: Прогресс, 1970. – 175 с.
9. Туган-Барановский М. И. [избранные сочинения. В 2-х томах. Том 2. Основы политической экономии] / М. И. Туган-Барановский. – Донецк: ДонГУЭТ, 2004. – 686 с.
10. Гаузнер Н. Д. Научно-технический прогресс и рабочий класс США / Н. Д. Гаузнер. – М.: Наука, 1968. – 310 с.
11. Цаголов Н. А. Актуальные проблемы политической экономии / Н. А. Цаголов. – М.: Моск. ун-та, 1979. – 287 с.